

ЕЛЕНА ИЛЬЧЕНКО

У ИСТОКОВ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТИ: ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГАЛШКИ ОСТРОЖСКОЙ И ГАЛШКИ ГУЛЕВИЧИВНЫ В РАЗВИТИЕ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ

Раскрыт вклад известных женщин-патриоток – Галшки Острожской и Галшки Гулевичивны в развитие национального высшего образования, проанализирован опыт их благотворительной деятельности с целью его актуализации в современных условиях развития украинского государства.

Ключевые слова: Галика Острожская, Галика Гулевичивна, благотворительность, Острожская академия, Киево-Могилянская академия, исторический опыт.

OLENA ILCHENKO

AT THE SOURCES OF A CHARITY: ACTIVITY OF GALSHKA GULEVYCHIVNA AND GALSHKA OSTROZKA IN THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL SPHERE

Contribution of the known women-philanthropists Galshka Ostrozka and Galshka Gulevychivna in the development of national higher education is exposed; experience of their patronage activity is analysed with the purpose of its actualisation in the modern conditions of development of Ukrainian patronage.

Keywords: Galshka Ostrozka, Galshka Gulevychivna, charity, Ostrog Academy, Kyiv Mohyla Academy, historical experience.

Одержано 8.04.2010, рекомендовано до друку 12.05.2010.

УДК 37(4-15) «653»

БОРИС ЄРАСОВ,
ТЕТЯНА ТИЩЕНКО
(Полтава)

ОСВІТА В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Продовжено висвітлення результатів дослідження тенденцій розвитку освіти в епоху Середньовіччя; проаналізовано історичні основи схоластичного навчання в країнах Західної Європи.

Ключові слова: абстрактне мислення, муніципальні школи, приватні школи, релігійні догми, схоластика, філософія.

На початку XII ст. у містах почали створюватися латинські школи, на противагу соборним та монастирським. Латинські школи дали початок гуманітарним гімназіям, де в основу навчання було покладено вивчення грець-

кої та латинської мови і літератури. Разом із тим у багатьох містах у XII столітті створювалися і світські школи переважно практичного плану.

На протипагу монополії церкви у духовній сфері посилюється культура міст з її реалістичними тенденціями і нападками на духівництво. Ця культура має вже яскраво виражений світський характер. Осередком світської культури були міста. Тут концентруються ремесла й торгівля, місто набуває ознак політичного центру. Воно як осередок ремісничого виробництва дедалі більше унезалежнюється від землеробства, а отже, дедалі менше залежить від класичних феодальних відносин.

Центрами навчання навикам ремесла у XII ст. стають цехи. Цехи (нім. в однині *Zunft, Zeche*) – організації за професіями ремісників, що були дрібними економічно самостійними виробниками [1, с.109]. Ці форми організації міських ремісників склалися в країнах Західної Європи, де населення середньовічних міст добилося широких прав самоврядування. Купецтво об'єднувалося в гільдії. Зміцнення в період розвиненого Середньовіччя міст і розквіт цехів призводить до посилення ролі в суспільстві такого соціального шару, як ремісники і купці [1, с.110].

Міські купці і ремісники давали своїм дітям спочатку елементарну трудову спеціальну підготовку в домашньому виробництві, а потім ремісники добилися відкриття для своїх дітей цехових шкіл, а купці – гільдійських, як початкових загальноосвітніх шкіл. Ці школи мали за мету допомогти хлопчикам в їх майбутніх торгових справах і в розвитку різних ремесел. Цехові школи набули великого поширення в XIII – XIV ст. Вони відкривалися за ініціативою цехів і утримувалися за їх рахунок, з батьків учнів стягувалася плата за навчання. У них головна увага приділялася читанню, письму і лічбі, а також елементам геометрії та природознавства. Викладання в цехових школах велося рідною мовою. У XV – XVI ст. вони, об'єднуючись з гільдійськими школами, перетворювалися на початкові міські (магістратські) школи, що утримувалися на кошти міського самоврядування, так звані – муніципальні школи.

Гільдійські, початкові школи створювалися в містах Західної Європи в XIII – XIV ст. об'єднаннями купців – гільдіями. Церковні школи, що існували до того часу, де головна увага приділялася викладанню віровчення і церковному співу, не задовольняли купецтво. У гільдійських школах викладання рідної мови і арифметики було поставлене значно краще, ніж у церковних; у деяких гільдійських школах підвищеного типу викладалися також граматики, геометрія і елементи риторики. Гільдійські школи були платними; у них, як правило, вчилися діти заможних батьків. Католицька церква поставилась до гільдійських шкіл вороже, вважаючи їх створення порушенням монополії церкви в шкільній справі. Із занепадом гільдій в XV – XVI ст. гільдійські школи перейшли у ведення міського управління.

Розвитку гільдійських і цехових шкіл заважала відсутність кваліфікованих вчителів. Найчастіше в цій ролі виступали студенти, які не закінчили навчання, утікачі-ченці та ін. Виникнення цих шкіл було прогресивним явищем, оскільки руйнувало монополію церкви в шкільній справі. Церква боролася з їх розповсюдженням, але зупинити їх розвиток уже не могла.

Разом із ускладненням економіки й громадського життя зростала потреба в правових знаннях, відроджувався інтерес до римського права. Цен-

трами розвитку правових знань стали італійські міста Равенна та Болонья. Перша медична школа була заснована в південноіталійському місті Салерно завдяки зв'язкам Італії з Візантією, яка на той час мала порівняно вищий рівень медичних знань. Ці школи, створені ще в XI столітті, давали найповнішу освіту для свого часу, переважно практичного спрямування. До Болоньї і Салерно батьки відправляли синів, щоб ті отримали престижну професію, яка б гарантувала солідний прибуток.

У Болоньї приватні школи права діяли вже в другій половині XI століття. Це було обумовлено раннім відродженням міст Північної Італії, відродженням письмового права якраз у тих місцях, де, починаючи з 1075 року, розгорнулися основні події, пов'язані з найбільшою політичною конфронтацією папства й імперії.

Успіхи болонської школи права були настільки загально визнаними, що імператор Фрідріх I Барбаросса в 1158 році вперше надав особливі привілеї болонським студентам, піклуючись, перш за все про свої цілі – розмежування прав церковної і світської влади. Але, як відзначає Жак Верже: «...відсутні дані, які б свідчили про те, що до 1180 року болонські школи були чимось відмінним від приватних шкіл, які на свій власний розсуд відкривали і вели приватні вчителі, що навчали студентів, які підписували з ними угоду і платили їм гонорар (лат. *collectae*) як плату за навчання» [2, с.101]. Вирішальні зміни відбулися тільки в 1180-1190 роках. Чисельність студентів, багато яких було вихідцями з інших країн (Німеччина, Франція, Англія), стрімко росте. У Болоньї міська комуна, яка стає все більш незалежною, робить кроки, направлені на посилення контролю над викладачами і студентами. У свою чергу студенти починають організовуватися в «нації», тобто земляцтва – товариства студентів однієї країни. Незабаром студенти об'єднуються в «університети».

Зі зміцненням влади Капетингів у Франції в кінці XI століття в Парижі з'явилися перші школи. Необхідно відрізнити традиційні церковні школи, головною з яких була школа кафедрального собору Нотр-Дам, і приватні школи або «вільні школи», що відкривалися незалежними викладачами, які, зобов'язані були, принаймні, після 1150 року отримувати ліцензію на право навчати у канцлера Нотр-Дамського собору. Школа Нотр-Дам була школою теології; у другій половині XII століття її очолювали відомі учені, такі як Петро Ломбардський, Петро Коместор і Петро Хантер, які склали учбове керівництво, що визначило зміст теологічної підготовки аж до кінця Середньовіччя. Зміст курсів, пропонованих приватними школами, був більш різноманітним. Разом із спеціалізацією в області діалектики, граматики, права в них передбачалося навчання і спеціалізація в області медицини.

У кінці XII століття приватні школи переживали період розквіту. Все більша кількість студентів, часто вихідців із віддалених куточків Європи (Англія, Німеччина, Італія), приходили вчитися в них. Швидко, слабко контрольоване зростання кількості учнів, спричинило виникнення ряду проблем як матеріального (питання житла, харчування, громадського порядку), так і інституційного, інтелектуального плану. Нових магістрів дратувала наявність хоч і обмеженої, але все-таки влади над ними, відповідно до якої єпископ і канцлер претендували на керівництво; останні ж, у свою чергу, були

стурбовані неконтрольованим зростанням кількості шкіл, безладністю в навчанні. Головна ж небезпека, на їх думку, полягала в розвитку «прибуткових дисциплін» (права) і успіхах аристотелівських філософських текстів, які у той час перекладалися тут же, в Парижі. Цим школам своїм виникненням зобов'язаний Паризький університет.

У XII столітті при королівському дворі в Лондоні і в англійському єпископаті налічується більше магістрів, ніж при французькій монархії і церкві. Отримували освіту англійські студенти в Європі. Особливо вони віддавали перевагу Парижу. Впродовж століття деякі учені, знавці права перебираються на постійне місце проживання в невелике провінційне містечко Оксфорд, у якому навіть не було резиденції єпископа. Що примушувало їх робити так? Адже Оксфорд ні в яке порівняння не йшов з великими кафедральними містами, тим більше з Лондоном. Але не треба забувати, що у Оксфорді впродовж тривалого часу розміщувався ряд церковних установ. Оксфорд у 80-х роках XII століття мав певне стратегічне, політичне значення – це було місце, де розміщувалася королівська адміністрація. Переселення учених, у свою чергу, стимулювало і пропозиції навчати право. Уже в середині XII століття в Оксфорді діяли приватні школи. Упродовж десяти років оксфордська школа права була єдиною, яка приваблювала іноземних студентів. Її становленню і розвитку сприяла підтримка з боку одного з найвідоміших теологів свого часу Олександра Нецкама, який викладав у Оксфорді.

Згідно історії, після конфлікту професури і студентів з жителями Оксфорда в 1209 році деякі вчені перемістилися на північ, де заснували Кембриджський університет. Окрім Кембриджа в XIII ст. були відкриті університети у Саламанці, Монпельє, Падуї, Неаполі, Тулузі. У XIV столітті з'являються університети: у Празі (1348 р.), в Кракові (1364 р.), у Відні (1365 р.), в Гейдельберзі (1386 р.), потім в Лейпцигу (1409 р.), в Базелі (1459 р.) [3, р.99].

Університет (від нім. Universität, яке, у свою чергу, утворилося від лат. universitas – сукупність, спільність) – вищий учбовий заклад, де готуються фахівці із фундаментальних і багатьох прикладних наук. Як правило, середньовічні університети виникали за ініціативою учених і користувалися правом самоврядування, самі виробляючи розпорядок свого життя, обираючи посадовців (ректора та ін.), і ретельно захищали свої права. Університетська культура створювалася не тільки не як державна, а й як опозиційна державі і державності [4, с.33].

Середньовічні університети мали чотири факультети. На підготовчому, або артистичному (факультет мистецтв), викладалися «сім вільних мистецтв». Він відігравав роль середньої школи; навчання на цьому факультеті тривало 6-7 років, ті, хто закінчив його отримували ступінь «магістра мистецтв». Далі надавалася можливість продовжувати освіту на одному із трьох основних факультетів: богословському, медичному або юридичному, де навчання продовжувалося 5-6 років, і отримати звання доктора наук.

Основним видом занять в університетах були лекції: професор читав по книзі текст і його коментував. Організовувалися також диспути на основі тез доповідей, які повідомлялися наперед, а потім обговорювалися школярами.

Що стосується науки, то в середні віки вона була, переважно, книжною справою, спиралася певною мірою на абстрактне мислення. Як правило, ко-

ристувалися методами спостереження, дуже рідко – експерименту. Тобто, вона вбачала свою мету не в тому, щоб сприяти перетворенню природи, а, навпаки, прагнула зрозуміти світ таким, яким він є в процесі споглядання.

Виділяють чотири великих напрями середньовічної науки: фізико-космологічний, вчення про світло, наука про живе, комплекс астролого-медичних знань [5, с.206]. Що стосується алхімії, то вона являє собою специфічний феномен середньовічної культури, що містить у собі такі компоненти, як наукові узагальнення, фантазію, логіку і міфологію.

З часом потреби господарювання спонукали вивчати ґрунти, метали, спостерігати природу, робити фізичні та хімічні досліді. У цих умовах зростає роль експериментального пізнання світу. Розвиток світських наук поступово зробив експеримент авторитетним: в епоху Середньовіччя в Європі було винайдено годинник, технологію виробництва паперу, дзеркал, окулярів, проводилися медичні досліді.

З розвитком практики господарювання, накопичення дослідних знань принцип Августина, що панував віками «Вірую, щоб розуміти», було замінено П'єром Абеляром на новий – «Розумію, щоб вірити», стверджуючи пріоритет розуму [4, с.35]. Це готувало основу для стрибка в розвитку експериментальних наук, нової ідеології пізнання. Становлення буржуазних економічних відносин, зростання земних, практичних інтересів людини дали потужний імпульс розвитку власне наукових знань у подальшому.

Слід підкреслити, що в цей період активно розвивається схоластика, яка найбільш яскраво виявилася в головному вченні Середньовіччя – Богослов'ї: «Святе письмо» і «Святий переказ» – основні праці схоластики.

Науки, що вивчалися в школах (грецьк. *schola*), називалися схоліями. Від цього слова бере початок і термін «схоластика» – панівний у середньовічній Європі філософський і педагогічний метод. Французькі дослідники Дж. Реале і Д. Антісери вважають: «Термін «схоластика» означає не стільки доктринальний блок ідей, скільки філософію і теологію, що викладалися в середньовічних школах, особливо, з періоду їх реорганізації Карлом Великим» [6, с.86]. У ширшому розумінні схоластика – і метод викладання, і особливе ставлення до знань.

Звернемося до історії виникнення схоластики. Ще в часи Хрестових походів, починаючи з кінця XI століття, зі сходу починають проникати еретичні учення, спалахують релігійні дискусії. У цих умовах служителі церкви знаходять нові способи утвердження віри не тільки шляхом розправи з інакомислячими силами інквізиції, але і шляхом доказів істинності самих божественних догм. Церква намагається опанувати досягнення в галузі логіки, і направити їх на боротьбу із супротивниками релігійних догм. Так виникає новий вигляд середньовічної ученості – схоластика, яка прагне примирити розум із релігією і представити віровчення у формі наукового знання. Схоластика – система мислення, яка полягає у використанні законів формальної логіки для обґрунтування релігії.

Прийнята періодизація схоластики має чотири періоди. Досхоластичний період (VI – IX ст.) схожий на досократський період, це ще не схоластика у строгому сенсі слова, а скоріше епоха приготування шляхів для її розквіту. Перший період відмічено культурним «занепадом», але з моментами відродження і передбаченням розквіту. Відновлення імперії стараннями Ка-

ролінгів спричинило організацію шкіл і поживлення культури. Цей період представляє Йоан Скот Еріугена. Рання схоластика (IX – XII ст.) склалася в умовах становлення феодального ладу в Європі та папської влади Риму, вона повністю перебувала під впливом августинівського платонізму (Ансельм Кентерберійський). Це період нестабільності і поживлення, монастирської реформи, політичного оновлення церкви, епоха хрестових походів, зародження цивілізованого суспільства. Його представляють серед інших Ансельм д'Аоста, школи Шартрська, Сен-Вікторська та П'єр Абеляр.

У період зрілої схоластики, «золоте століття схоластики» (XII – XIII ст.), яка розвивалася в середньовічних університетах, її центром визнається Паризький університет, де культивувався платонізм, який поступово витіснявся аристотелізмом. У цей період домінують учення Фоми Аквінського, Альберта Великого, який багато в чому будує свою систему на вченні Арістотеля. Пізня схоластика (XIII – XIV ст.) розвивалася під впливом загострення ідейних суперечностей епохи розвиненого феодалізму. Йоан Дунс Скот протиставив інтелектуалізму вчення Фоми Аквінського свій волюнтаризм, відмову від закінченої теоретичної системи на користь індивідуалізму. Завершальний період знаменує собою розмежування розуму і віри, що інтерпретовано Вільямом Оккамом у XIV столітті.

Схоластика – породження Середніх віків. У її основі лежало не стільки прагнення до нових знань, скільки усвідомлення того, що було створене кращими мислителями минулих століть. Мета всякого схоластичного міркування – не проголосити нове слово, а підтвердити вже сказане «авторитетами» і освячене традицією. У число «авторитетів» – богословів і філософів давніх часів, чия думка визнавалася правильною, входили не тільки батьки церкви, але і деякі з античних мислителів. Найбільшою вагою володіли твори Арістотеля, що дійшли до епохи пізнього середньовіччя в дуже скороченому вигляді.

Проявом схоластики в освіті було, в основному, вивчення формально-логічних доказів певних релігійних положень. У той же час, розвиваючи витонченість розуму, схоластичне навчання одночасно пригнічувало самостійність мислення [7, с.158]. Схоластика сприяла розвитку абстрактного мислення, але це була лише гімнастика для розуму, вона не розвивала інтересу до реального світу, до природничих наук.

Головним представником і творцем цього напрямку в ствердженні релігійних догм був найвизначніший представник офіційної церковної схоластики Фома Аквінський (1225 – 1274 рр.). Уродженець Італії, він об'їздив усю Європу, виступав і викладав у Парижі, Кельні, Римі. Як основу для своїх логічних побудов доказу буття Божого, безсмертності душі він використовує логіку Арістотеля, будуючи на її основі твердження про непорушність релігійних догм, про Бога як кінцеву мету всякого знання. Учення Фоми Аквінського, його постулати були прийняті церквою. Воно було наче філософією релігії, сприяло зв'язкам релігії і науки, хоч і досить штучним.

Фома Аквінський істотно розвинув католицьке богослов'я, виробив загальні принципи його ставлення до природи і суспільства, що, фактично, збереглися до сьогоднішнього дня. Учення Фоми Аквінського охопило буквально всі сторони життя. Головними зусиллями його теологічної діяльності були намагання поєднати раціоналізм Арістотеля із християнськими откровеннями [8, с.67]. Висловлював він і економічні ідеї, наприклад про «розумну ціну», яка повинна відповідати кількості затраченої праці.

Арістотель мав величезний авторитет у середньовічних богословів, у першу чергу, за створення ним стрункої системи логічних міркувань. Він уперше в історії філософської думки зробив спробу детального вивчення форм і законів мислення. Логіка Арістотеля своїм завданням ставила вивчення зв'язків між поняттями, які відповідають реальним зв'язкам між предметами і явищами дійсності. Під цим кутом зору Арістотель досліджував усі основні форми мислення — поняття, судження, умовиводи, сформулював основні закони формальної логіки, поклав початок її розвитку як науки [9, с.73].

Арістотель як найбільш «упорядкований» із античних мудреців найкраще відповідав сподіванням богословів, які прагнули упорядкувати Божий світ. Зіграла свою роль і складна форма його міркувань. Красу в кінці Середніх віків розуміли, перш за все, як вишуканість. Щоб переконатися в цьому, досить поглянути на химерну, гранично геометризовану і прекрасну саме своєю бездоганністю готичну архітектуру. Та ж складність і химерність панували в латинській мові схоластичного богослов'я, і не в останню чергу за це цінувався в Середні віки і Арістотель.

Монополістами в області «схоластичної» педагогіки були не тільки університети. У XIII і XIV ст. вона, хоча і в дуже спрощеній формі, панувала в багатьох міських школах. Але відповідальність за вдосконалення схоластики лежала на університетах: університети були єдиною організацією (і в цьому полягала одна з найбільших інновацій середньовічної університетської практики), яка об'єднала навчання з іспитами.

Підсумовуючи, зазначимо, що у XII – XIII ст. Західна Європа переживала економічний і культурний підйом. Розвиток міст як центрів ремесла і торгівлі, розширення кругозору європейців, знайомство, з культурою Сходу, перш за все, візантійською і арабською послужили стимулами вдосконалення середньовічної освіти. З кінця XII – початку XIII століття кафедральні школи в найбільших міських центрах Європи трансформуються в загальні школи, а потім в учбові центри вищого рівня – університети. Тільки в університетах студенти могли вивчати богослов'я і філософію, доторкнувшись до справжнього знання.

Педагогіка Середніх віків, як і в Стародавній Греції, характеризується не створенням самостійних педагогічних теорій, а використанням компонентів філософських систем або проектів організації суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Полянский Ф.Я. Очерки социально-экономической политики цехов в городах Западной Европы XIII—XV вв. / Ф.Я. Полянский. – М. : Изд-во АН СССР, 1952. – 375 с.
2. Верже Ж. История средневекового университета. Прототипы. Премьера книги. / Ж. Верже // Вестник высшей школы. – 1991. – № 10. – С. 100–108.
3. Hugh Goddard. A History of Christian-Muslim Relations / Goddard Hugh. – Edinburgh : University Press, 2000. – 173 p.
4. Луков В.А. Мировая университетская культура / Валерий Андреевич Луков // Знание. Понимание. Умение. – 2005. – № 3. – С. 30–38.
5. Тарнас Ричард. История Западного мышления / Ричард Тарнас ; [пер. с англ. Т.А. Азаркович]. – М. : Крон-Пресс, 1995. – 448 с.
6. Реале Дж. Генезис, развитие и распад схоластики / Дж. Реале, Д. Антисери // Западная философия от истоков до наших дней. – СПб. : ТООТК «Петрополис», 1994. – Т. 2. Средневековье. – С. 77–210.

7. Дюби Жорж. Трехчастная модель, или Представления средневекового общества о самом себе / Жорж Дюби ; [пер. с фр. Ю.А. Гинзбург]. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 320 с. – (Серия «Университетская библиотека: Studia historica»).

8. Лупандин И.В. Аристотелевская космология и Фома Аквинский / И.В. Лупандин // Вопросы истории естествознания и техники. – 1989. – № 2. – С. 64–73.

9. Античні поетики: Арістотель. Поетика. Псевдо-Лонгін. Про високе. Гораций. Про поетичне мистецтво / [упоряд.: М. Борецький, В. Зварич]. – К. : Грамота, 2007. – 168 с. – (Бібліотека античної літератури).

БОРИС ЕРАСОВ, ТАТЬЯНА ТИЩЕНКО

ОБРАЗОВАНИЕ В СТРАНАХ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ ЭПОХИ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

Продолжается освещение результатов исследования тенденций развития образования в эпоху Средневековья; проанализированы исторические основы схоластического обучения в странах Западной Европы.

Ключевые слова: абстрактное мышление, муниципальные школы, частные школы, религиозные догмы, схоластика, философия.

BORYS YERASOV, TETYANA TYSCHENKO

EDUCATION IN COUNTRIES OF WESTERN EUROPE OF MIDDLE AGES EPOCH

The results of continual research of progress of education trends in the Middle Ages epoch are exposed; the historical bases of scholastic education in the countries of Western Europe are analysed.

Keywords: abstract thought, municipal schools, private schools, religious dogmas, scholastics, philosophy.

Одержано 30.03.2010, рекомендовано до друку 12.05.2010.